

DAWID GRALIK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Historii
ORCID: 0000-0003-2093-4938

ADRIAN TRZOSS

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Historii
ORCID: 0000-0002-6287-418X

ŚWIADOMOŚĆ HISTORYCZNA W MEDIACH SPOŁECZNOŚCIOWYCH. CASE STUDY POLSKIEJ POLITYKI HISTORYCZNEJ

HISTORICAL AWARENESS IN SOCIAL MEDIA. A CASE STUDY OF POLISH HISTORICAL POLICY

Abstract

The following paper discusses the issue of the historical policy of Polish authorities in the area of social media. In the last few years, narratives about the past in the perspective of historical policy have been becoming an ever more important part of social lives, especially when they become a field of struggle between conflicted nations. The main hypothesis is whether historical policy narratives in Poland are built upon ahistorical thinking and its categories such as myths and archetypes. The auxiliary questions concentrate on the context of those narratives as the authors propose three models for the historical policy roles – areas where historical policy adopted already existing narratives, those which are antagonised, and a “new” one that did not previously exist in social media. In the end, the authors conclude that ahistorical thinking is still dominant in Polish society and social media have become a new tool for political propaganda in the area of history.

Keywords: Social Media, Historical Policy, Ahistorical Thinking, History in the Internet, Historical Awareness

Słowa kluczowe: media społecznościowe, polityka historyczna, myślenie ahistoryczne, historia w Internecie, świadomość historyczna

RENEZANS POLITYKI HISTORYCZNEJ

Kształtowanie świadomości historycznej narodu za pomocą polityki historycznej nie jest zjawiskiem nowym. Mnogość prac w tym zakresie, powstałych w ostatnim czasie zarówno w Polsce, jak i zagranicą, zdaje się wskazywać na wzrost zainteresowania tym problemem badawczym¹. Zrewitalizowana została potrzeba badania relacji polityki i świadomości historycznej. Powrót do badań nad świadomością historyczną wydaje się spowodowany dwoma zasadniczymi czynnikami. Z jednej strony wiązać można go z rosnącym znaczeniem mediów społecznościowych jako obszaru funkcjonowania narracji historycznej. Te narracje „o przeszłości” można zaobserwować w różnych kontekstach: tych oddolnych, jak na przykład edutainment², oraz odgórnych pod postacią polityki historycznej. To właśnie drugi rodzaj narracji jest czynnikiem, który wpływa na wzrost badawczego zainteresowania świadomością i polityką historyczną. Potraktowanie mediów społecznościowych jako nowego narzędzia do uprawiania propagandy przez polityków rozszerza obszar zainteresowania naukowców o niebadane dotąd medium. To nieodzownie łączy się z przemianami, jakie zachodzą współcześnie w sferze geopolityki, a które przenikają do mediów społecznościowych. Wojny zarówno na Kaukazie, jak i w Donbasie uwydatniły potrzebę tworzenia narracji tożsamościowych dla skonfliktowanych narodów nie tylko z perspektywy politycznej, ale też właśnie tej historycznej, wskazując między innymi na legitymizację prawa do danych ziem oraz historyczność danego narodu³. Kaukaz i Donbas są symptomami ogólnych procesów obecnie zachodzących w świecie. Sięgnięcie po media społecznościowe jest zatem niczym innym jak rozszerzeniem arsenału politycznego, również w ostatnich latach w Polsce. Ma to miejsce z jednej strony przy coraz szerszym wykorzystaniu mediów społecznościowych w działalności politycznej, czego skuteczności dowiodła chociażby kampania prezydencka w USA w 2016 roku czy, na gruncie

¹ Ellen Rutten, Julie Fedor, Vera Zvereva, *Conflict and New Media: Web Wars in Post-Socialist States* (London and New York: Routledge, 2013); Ellen Rutten, „Why Digital Memory Studies Should Not Overlook Eastern Europe's Memory Wars”, w *Memory and Theory in Eastern Europe*, red. Uilleam Blacker, Alexander Etkind, Julie Fedor (New York: Palgrave Macmillan, 2013), 219–232; Rafał Chwedoruk, *Polityka Historyczna* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2018); Łukasz Włodarczyk, „Lajki, memy, fejki – odbicia polityki historycznej na Facebooku widziane przez pryzmat popkultury”, *Historyka. Studia Metodologiczne* 48 (2018): 197–213; Christian Fuchs, *Nationalism on the Internet: Critical Theory and Ideology in the Age of Social Media and Fake News* (New York: Routledge, 2019).

² Adrian Trzoss, „Cyfrowy Homo Ludens. Historia Jako Element Obszaru Rozrywki Na Portalu Społecznościowym Youtube”, w *Popularyzacja Nauk Historycznych – Teoria i Praktyka. Zbiór Studiów*, red. Dominika Gołaszewska-Rusinowska, Małgorzata Mielewska, Tomasz Sińczak (Toruń: Instytut Promocji Historii, 2018), 193–209.

³ Lina Klymenko, „Forging Ukrainian national identity through remembrance of World War II”, *National Identities* 22, 2 (2020): 133–150; *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*, red. Julie Fedor, Markku Kangaspuro, Jussi Lassila, Tatiana Zhurhenko (Cham: Palgrave Macmillan, 2017).

polskim, kampanie prezydencka i parlamentarna z 2015 roku⁴. Z drugiej strony wiąże się z koniecznością tworzenia i prowadzenia własnych narracji historycznych na arenie międzynarodowej, gdzie polityka historyczna jest narzędziem wykorzystywanym w bieżących działaniach państwa. W przypadku obecnej sytuacji politycznej w Polsce jest to o tyle ważne, że często narracje kreowane przez rządy innych państw stoją w sprzeczności z tym, jaką wizję przeszłości propagują polskie władze. Dowiódł tego chociażby spór polsko-izraelsko-amerykański będący wynikiem nowelizacji ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej z 2018 roku⁵.

PROBLEM BADAWCZY

Problem, jaki stawiamy w niniejszym artykule, dotyczy tego, jak polska polityka historyczna kształtuje za pomocą mediów społecznościowych świadomość historyczną narodu. Narracje historyczne są przejawami świadomości historycznych, które stanowią materiał źródłowy niniejszego badania. W ramach świadomości historycznej możemy wyróżnić dwie fundujące ją postawy, tj. myślenie historyczne oraz ahistoryczne w znaczeniu zgodnym z koncepcjami Jerzego Topolskiego oraz Wiktora Wenera⁶. Myślenie historyczne to typ postrzegania zmian w kontekście ich historyczności, czyli zmienności rzeczy i ich wyjątkowości, dostrzegania znaczenia czasu i roli jednostki w kształtowaniu dziejów. Myślenie ahistoryczne jest jej zaprzeczeniem, czas historyczny jest niedostrzegalny (dominuje cykliczne postrzeganie czasu), w narracjach pojawiają się elementy niezmienności świata i praw nim rządzących, a jednostka jest wpisana wręcz fatalistycznie w niezmienną historię dziejów. Sprzyja to powstawaniu wzorców i schematów postępowania, w który wpisuje się jednostkę, a to z kolei prowadzi do postrzegania przeszłości w perspektywie mitów i archetypów.

Główną hipotezą jest to, czy myślenie ahistoryczne jest istotnym fundamentem narracji kreowanej przez politykę historyczną? Innymi słowy, czy badane przez nas narracje są nasycone pojęciami ponadhistorycznymi oraz mitycznymi

⁴ Daniel Czyżowski, Leszek Porębski, „Media społecznościowe w kampanii wyborczej. Wykorzystanie Twittera w polskich wyborach parlamentarnych w roku 2015”, *Studia Politologiczne* 45 (2017): 165–179; Marta Bodys, „Rola mediów społecznościowych w komunikacji partii politycznych i podejmowaniu decyzji wyborczych przez ich wyborców”, *Political Preferences* 12 (2016): 165–180.

⁵ Michał Bilewicz, Dominika Bułska, Maria Babińska, Agnieszka Haska, Mikołaj Winiewski, „Marzec w lutym? Studium stosunku Polaków do Żydów i historii Holocaustu w kontekście debaty wokół ustawy o IPN”, *Nauka* 2 (2018): 7–41.

⁶ Wiktor Werner, „Historyczność i mit. Między rozróżnieniem a samookreśleniem”, w *Narracje o Polsce*, red. Bartosz Korzeniewski (Poznań: Wydawnictwo PTPN, 2009), 85–96; Wiktor Werner, „Historyczność i środki jej wyrazu. Przeszłość, terażniejszość i perspektywy przyszłości”, w *E-Kultura, e-nauka, e-społeczeństwo*, red. Bożena Płonka-Syroka, Marta Staszczak (Wrocław: Oficyna Wydawnicza Arboretum, 2008), 15–28; Jerzy Topolski, „Świat bez historii”, w *Teoretyczne problemy wiedzy historycznej. Antologia tekstów*, red. Ewa Domańska (Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje, 2016), 50–67.

(odwieczność narodu, idee i archetypy). Nie było zaś naszym celem przeprowadzenie badania socjologicznego mającego „zmierzyć” poziom wpływu tych narracji na świadomość historyczną narodu. Takie badania prowadzą regularnie między innymi agencje sondażowe takie jak CBOS⁷. Wybór podejścia „jakościowego”, czyli analiza nasycenia narracji prowadzonej w ramach polityki historycznej pod kątem elementów ahistorycznych, jest powodem przyjęcia właśnie historycznego, a nie socjologicznego spojrzenia na badany temat. Charakteryzując nasze podejście, można powiedzieć, iż ma ono na celu analizę problemu „u źródła”, a nie tylko jego opisanie.

W klasycznym już badaniu poświęconym świadomości historycznej studentów historii, przeprowadzonym pod koniec lat dziewięćdziesiątych, Jan Pomorski przedstawia pokrótce ówczesną paletę definicji świadomości historycznej⁸. Dyskurs ten zasadniczo oscyluje wokół wiedzy historycznej oraz systemu ocen i postaw z nią związanych. Wiedza ta może przybierać postać zarówno znajomości faktografii (element naukowy), jak i wyobrażeń o niej (element potoczny, na przykład mity, legendy i tradycja). System ocen wynika z połączenia tych dwóch elementów. W konkretnej zbiorowości system ocen i wynikających z niej postaw różni się w czasie i przestrzeni, jest „modelowalny”.

W naszym badaniu korzystamy z połączenia dwóch definicji świadomości historycznej – w ujęciu Andrzeja F. Grabskiego oraz Jerzego Maternickiego⁹. O wybraniu takiej perspektywy przesądził fakt, że obie zakładają wspomniane już wcześniej trzy istotne warstwy: wiedzy, systemu ocen i wynikającego z obydwu zbioru postaw społeczeństwa. Grabski podkreśla, iż wiedza historyczna wyraża się poprzez całokształt ludzkiej działalności, na przykład symbole, sztukę, tradycję, opowieści o przeszłości, mity i legendy, a mówiąc ogólniej całokształt twórczości kulturowej. Wymienione przez Grabskiego elementy składają się na narrację historyczną, która jest efektem działania polityki historycznej w badanym przez nas obszarze mediów społecznościowych. Sama specyfika medium sprzyja uwypukleniu pewnych akcentów analizowanych narracji, jak właśnie symbole przedstawione w warstwie wizualnej (np. reprodu-

⁷ Przykładem mogą tu być dwa raporty z badań CBOS. Pierwszy, bardziej ogólny, dotyczący świadomości historycznej Polaków rozumianej niejako w duchu Jerzego Topolskiego tj. jako „zasób wiedzy i system ocen dotyczących przeszłości społeczeństwa”: *Komunikat z badań nr 68/2016 Świadomość historyczna Polaków*, CBOS, opracowanie Marta Bożewicz, Warszawa 2016, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_068_16.PDF (dostęp: 16.12.2020). Drugi raport, dotyczący oceny wydarzeń na Wołyniu w 1943 roku i ich znaczenia dla współczesnych relacji polsko-ukraińskich: *Komunikat z badań nr 84/2018 Wołyn 1943 – pamięć przywracana*, CBOS, opracowanie Marcin Herrmann, Warszawa 2018, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_084_18.PDF (dostęp: 16.12.2020).

⁸ Jan Pomorski, „Przyszli historycy o historii. Z badań nad świadomością historyczną Polaków w latach 1987–1988”, w *Spoglądając w przeszłość. Studia i szkice metahistoryczne*, red. Jan Pomorski (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2018), 53–87.

⁹ Andrzej Feliks Grabski, „O problemach badania struktury i dynamiki świadomości historycznej”, w *Świadomość Historyczna Polaków*, red. Jerzy Topolski (Łódź: Wydaw. Łódzkie, 1981), 49; Jerzy Maternicki, „Historia – kultura historyczna – świadomość historyczna”, *Wiadomości Historyczne* 5–6 (1984): 30.

kowalne memy) czy mity i legendy przedstawione za pomocą platform audio-wizualnych takich jak YouTube. Grabski i Maternicki podkreślają znaczenie systemu ocen dla kształtowania się postaw i zachowań w społeczeństwie. Zwłaszcza drugi z badaczy wskazuje na element, który zarówno u Topolskiego, jak i Pomorskiego wiąże się z aktywnym wpływem świadomości historycznej na tworzenie dziejów. Zatem kiedy mowa o narracjach, które mają docelowo kształtować świadomość historyczną, a więc pewne postawy społeczne (w tym szczególnie przypadkiem narodowe), trzeba mieć na uwadze nie tylko strukturę danych narracji, ale także ich cel, to znaczy jakie postawy mają one kreować. Nie można uciec od tej kwestii, kiedy mowa jest o mediach społecznościowych opartych przecież na paradygmatach Web 2.0¹⁰, czyli zjawisku prosumpcji¹¹, która to z kolei wywodzi się z pojęcia kultury uczestnictwa. Działalność podmiotów w mediach społecznościowych zakłada wzajemną interakcję pomiędzy aktorami w danym medium (np. YouTube) mogącą mieć postać dyskusji, udostępniania dalej treści (np. postów czy zdjęć), ale także integracji wokół symboli np. przez udostępnianie na zdjęciu profilowym nakładek graficznych czy oznaczanie postów hashtagami¹².

W niniejszym badaniu przyjęliśmy definicję polityki historycznej za Anną Wolff-Powęską, która postrzega ją jako „świadome działanie klasy politycznej mające na celu kształtowanie zakresu i charakteru zbiorowej pamięci historycznej”¹³. Dzięki temu możliwe było stworzenie trzech modeli relacji zachodzących w polityce historycznej między aktorami oddolnymi-społecznymi a odgórnymi-politycznymi.

PYTANIA BADAWCZE. MYŚLENIE AHISTORYCZNE I MODELE POLITYKI HISTORYCZNEJ

Z dotychczas przeprowadzonych badań wynika, iż materiały umieszczane w mediach społecznościowych korelują z trendami występującymi w ogóle społeczeństwa¹⁴. Wzajemne przenikanie się i recepcja zjawisk „online” i „offline” wpływa również na obszary związane z historią i myśleniem „o przeszłości”. Obie te sfery stanowią bowiem różne wymiary tej samej ludzkiej aktywności. Efekty tychże działań, jakimi są polityczne narracje „o przeszłości”, stanowią korpus źródłowy niniejszego badania. Wychodząc z przesłanki o synchronicznej

¹⁰ Henry Jenkins, Mizuko Ito, Danah Boyd, *Participatory culture in a networked era: A conversation on youth, learning, commerce, and politics* (Cambridge: Wiley, 2015).

¹¹ Henry Jenkins, *Confronting The Challenges Of Participatory Culture* (Cambridge: MIT Press, 2009).

¹² Maciej Białous, Piotr Glišński, „Internet jako medium pamięci zbiorowej młodych ludzi. Przykład sieciowej aktywności wokół filmu «Miasto 44»”, *Studia Podlaskie XXIV* (2016): 315–327.

¹³ Anna Wolff-Powęska, „Polskie spory o historię i pamięć. Polityka historyczna”, *Przegląd Zachodni* 1 (2007): 10.

¹⁴ Wiktor Werner, Adrian Trzoss, Dawid Gralik, „Historia i YouTube. Narracja historyczna w dobie Web 2.0”, *Nauka* 3 (2020): 119–140.

relacji obu rzeczywistości („online” i „offline”), wskazujemy, że wpisana w świadomość historyczną dychotomia myślenie ahistoryczne–myślenie historyczne funkcjonuje również w wybranych przez nas mediach społecznościowych. Oznaczałoby to, że w analizowanych narracjach widoczne są specyficzne dla myślenia ahistorycznego figury, metafory, symbole oraz systemy wartości i ocen. Elementy te układałyby się natomiast w struktury narracyjne, które można przypisać konkretnym podmiotom, dzieląc je według wskazanych kategorii.

Idąc dalej, pytamy o relację narracji odgórnych, to jest państwowych, do oddolnych, tworzonych przez prywatne inicjatywy i pozarządowe organizacje. Czy jest to symbioza, antagonizm czy też brak takowej? Jak kształtuje się relacja pomiędzy poszczególnymi narracjami politycznymi od „prawicy” do „lewicy”?

Zestawienie odgórnych i oddolnych narracji nie jest przypadkowym wyborem. Przesłanką do takiego podejścia była obserwacja coraz to większego wykorzystywania mediów społecznościowych w celu realizowania polityki historycznej przez polskie instytucje państwowe¹⁵. Dotychczas była to domena oddolnie działających podmiotów okazjonalnie wchodzących we współpracę z instytucjami publicznymi¹⁶. O ile podmioty te prowadzone często były (i są nadal) przez pasjonatów oraz absolwentów studiów historycznych¹⁷, którzy nadawali swojej narracji charakteru naukowego, o tyle polityka historyczna wprowadza o wiele mocniej elementy ahistoryczne związane z osiąganiem celów polityki bieżącej. Takie podejście zakłada jedną wizję historii, która ma za zadanie spajać naród oraz kształtować świadomość historyczną – zjawisko w Polsce opisane przez Jana Pomorskiego jako „umysły historycznie zniewolone”¹⁸.

KATEGORIE MYŚLENIA AHISTORYCZNEGO W MEDIACH SPOŁECZNOŚCIOWYCH

Zbiór pytań badawczych rozszerzyliśmy o dekonstrukcję narracji według kategorii myślenia ahistorycznego w oparciu o kategorie zaprezentowane przez Wiktora Wernera – świadomość kolektywna, mityczna „wieczna terażniejszość” oraz wieczny powrót „tego samego” pod postacią archetypów. Te pogrupowaliśmy w czterech kategoriach¹⁹ na podstawie przeanalizowanego materiału źródłowego:

¹⁵ *IPNtv: Niezwyciężeni*, <https://www.youtube.com/watch?v=M7MSG4Q-4as> (Powstałe przy udziale IPN); *Odrodzenie*, <https://www.youtube.com/watch?v=v7G-3KCGI6M> (Powstały przy udziale PFN) (dostęp: 16.12.2020).

¹⁶ Przykładem może tu być film dotyczący podatków na kanale Historia bez cenzury: *Podatki w Polsce. Historia bez cenzury*, <https://www.youtube.com/watch?v=LnNsPCGzW1o> (dostęp: 16.12.2020).

¹⁷ Między innymi na portalu YouTube są to kanały: Historia bez Cenzury, Historia w 5 minut, Irytujący Historyk, zaś na portalu Facebook: Sigillum Authenticum oraz Historyczne bzdury.

¹⁸ Pomorski, „Przyszli historycy o historii”.

¹⁹ Wiktor Werner, „Ku wieczności. Historyczny wymiar kultury i jego poznawcze konsekwencje”, *Historyka. Studia metodologiczne* 44 (2014): 35–50.

1. Archetypy²⁰. W tym przypadku archetypy operacjonalizujemy jako element dekonstrukcji narracji za Haydenem Whitem²¹, to znaczy wyróżniamy archetypy jako reprodukowalne wzorce opisu, a nie jako kategorię psychologiczną. Do takich należy między innymi topos Polaka-wojownika często jako bohatera zbiorowego (postać husarza), naznaczonego martyrologią i poświęceniem, walką mimo przeciwności i kierującego się honorem. Archetyp ten jest nasycony romantyczną wizją świata, personifikuje „Polskę i naród Polski”, łącząc się z ideą mesjanizmu. Jest to archetyp funkcjonujący ponadhistorycznie: na polach bitew wieku XIX i szczególnie wieku XX, na frontach drugiej wojny światowej i partyzantkiej walce przeciwko komunistycznemu reżimowi. Ten ostatni, znany jako Żołnierze Wyklęci/Niezlomni, jest specyficznym wariantem Polaka-wojownika. Poza ofiarnością i poświęceniem uwidacznia się także motyw „moralnego zwycięstwa” mimo przegranej militarnej oraz zahartowanej przez wieki powstań „niezlomności”. Zjawisko *homini milites* ma także cechy jak najbardziej mityczne. W badanych narracjach walka jest sakralizowana, a jej komemoracje nabierają charakteru rytualizacji.
2. Deindywidualizacja. Ahistoryczne zabiegi mają na celu zaznaczać „aktywizm dziejowy” jednostek nie jako partykularnych aktorów, ale jako zbiorowości. Narracje nasycone są pojęciami mającymi rozmyć jednostkę w społeczeństwie. Używane są tu pojęcia takie jak klasa, naród, który ma odwołania również ahistoryczne, jak określenia „potomkowie husarii”, „dziedzictwo żołnierzy wyklętych” etc. Łączy się to z noszeniem na ubraniach symboliki odwołującej się do tych narracji. Popularna jest odzież ze znakami graficznymi przedstawiającymi Żołnierzy Wyklętych czy właśnie szarżującą husarię przy akompaniamencie hasel takich jak „Bądź jak oni, nie podawaj wrogom dłoni”, „Bóg, Honor, Ojczyzna” czy „Od urodzenia dumny z pochodzenia”. Obok przedstawień militarystycznych pojawiają się również symbole państwowe czy związane z powstaniem warszawskim. Media społecznościowe są tu generatorem, nośnikiem i popularyzatorem przedstawień graficznych, zachęcając do przenoszenia ich na ubiór, zwłaszcza podczas wydarzeń komemoracyjnych.

²⁰ Spośród filmów na YouTube o największej liczbie wyświetleń najwyraźniej omawiane kategorie widać w następujących produkcjach: IPNtv: *Niezwykłe*, <https://www.youtube.com/watch?v=M7MSG4Q-4as&t=66s>; IPNtv: *Niezwykłe. Czas próby.*, https://www.youtube.com/watch?v=13Nn_2sAnR4&t=72s; IPNtv: *ZAPORA – film dokumentalny (English Subtitles)*, <https://www.youtube.com/watch?v=7dz6lFRf4Is>; IPNtv *Kraków – Polskie Symbole Narodowe – Polak Mały*, <https://www.youtube.com/watch?v=xQk8p7XY23A&t=268s>; *Frantic 7. The Warsaw Uprising.*, https://www.youtube.com/watch?v=AyaYU8y-Y_k; *Zmarłych pogrzebać – film dokumentalny o Zbrodni Wołyńskiej (English subtitles)*, <https://www.youtube.com/watch?v=uVVRccerdW0> (dostęp: 16.12.2020).

²¹ Hayden White, „Znaczenie narracyjności dla przedstawiania rzeczywistości”, w Hayden White, Ewa Domańska, Marek Wilczyński, *Poetyka pisarstwa historycznego* (Kraków: Universitas, 2000), 135–170; Hayden White, „Tekst historiograficzny jako artefakt literacki”, w Hayden White, Ewa Domańska, Marek Wilczyński, *Poetyka pisarstwa historycznego*, 78–109.

3. Rytualizacja i sakralizacja. W integrację zbiorowości wpisuje się także „aktywizm” ahistoryczny, czyli zachęcenie jednostki do działań grupowych mających na celu wzmocnienie ahistorycznego postrzegania dziejów. Kulturowanie postaci i symboli za pomocą narracji jest tylko wstępem do przeniesienia działalności „online” do świata „offline”²². Przykładem mogą być obchodzone rocznice i kampanie promocyjne w mediach społecznościowych zachęcające do udziału w nich (na przykład marsze z okazji Święta Niepodległości czy Dzień Żołnierzy Wyklętych, są to między innymi plakaty promocyjne, które z racji ogólnopolskiego charakteru wydarzeń były rozprowadzane przy użyciu mediów społecznościowych²³; sam plakat przedstawiał klęczącego husarza przebijającego mieczem symbol w kolorach tęczy, kojarzony ze środowiskami LGBT+). Tu znowu można wskazać udostępnianie treści, grafik czy memów akcentujących ahistoryczny i sakralizujący wymiar „symboli i bohaterów przeszłości”. O tym elemencie pisali między innymi Białous i Gliński²⁴. Rytualizacji nieodzownie towarzyszy sakralizacja, która wiąże się ze wspomnianymi wcześniej archetypami. Jest to szczególnie widoczne w narracjach poświęconych powstaniu warszawskiemu lub bitwie pod Wizną, która doczekała się określenia „polskich Termopili”. W analizowanych narracjach śmierć w boju, nawet ta bezsensowna, jeżeli jest honorowa i w „słusznej sprawie”, funkcjonuje jako rzecz święta, najwyższe poświęcenie przynoszące chwałę.
4. Mityzacja. Jak już zaznaczyliśmy, wszystkie omawiane kategorie oczywiście się zazębiają, niemniej jednak wyraźnie zauważalne są pewne mity funkcjonujące w polskiej polityce historycznej. Oczywiście jest mit genezy²⁵, który przybiera różne postaci. Narracja tu przedstawiona przyjmuje funkcję mitu początku, gdzie mitycznie utożsamia się początek z istotą samego zjawiska. Obecnie jest to mit dwojaki – z jednej strony jest to odwołanie do roku 1918 i rządów Sanacji. Z drugiej wieczny początek powraca, tym razem w roku 1989, kiedy to upadł komunizm. Dwudziestolecie międzywojenne jest celebrowane jako mit Złotego Wieku²⁶ i mit Postępu – zjednoczony kraj pręźnie się rozwija, modernizuje i tylko (znowu mitycznie) niespodziewana i niezasłużona apokalipsa, katastrofa niczym zesłana przez antycznych bogów, jaką był atak III Rzeszy, przerywa tę idyllę (Arkadię). Sam mit Arkadii funkcjonuje do

²² Paweł Malendowicz, „Marsz Niepodległości, czyli inna Europa jest możliwa”, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio K–Politologia* 23, 2 (2016): 195–206.

²³ Plakat promujący Marsz Niepodległości w 2020 r. na oficjalnym fanpage’u wydarzenia, <https://www.facebook.com/MarszNiepodleglosci/photos/a.153849071317169/3481613138540729/?type=3> (dostęp: 16.12.2020).

²⁴ Białous, Gliński, *Internet jako metamedium*.

²⁵ Wiktor Werner, *Kult początków: historyczne zmagania z czasem, religią i genezą; szkice z historii historiografii polskiej i obcej* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2004), 12–23.

²⁶ Agnieszka Kamińska, „Romantyzm celów i pozytywizm środków. Od Gdyni do Gdyni”, <http://tradycjegospodarcze.pl/tekst/120> (dostęp: 16.12.2020).

pewnego stopnia w formie mitu „Kresów”, których koniec również wyznacza katastrofa, jaką była rzeź na Wołyniu w 1943 roku. Co ciekawe zarówno przyczyny, jak i skutki są w obu przypadkach rozmyte. Ahistoryzuje się przyczyny, wskazując raczej na ponadhistoryczny „pech” narodu Polskiego, „od zawsze” prześladowanego przez „złych” sąsiadów – Niemców, Rosjan, a w tym przypadku Ukraińców oraz opuszczany przez sojuszników. „Tak zawsze było” jest nasycone pewnym fatalizmem, który uzupełniony sakralizacją martyrologii niejako tworzy cykliczny obraz historii Polski, formując tożsamość zbiorową opartą na ahistorycznym pasywizmie, w którym jednostka poddaje się biegowi dziejów i elitom, które je za nią tworzą (u Jana Pomorskiego jako „umysły historycznie zniewolone”). W ahistorycznym pasywizmie nie ma granicy między światem, człowiekiem i opowieścią. Możliwość aktywnego wpływu na rzeczywistość nie istnieje, bo nie istnieje rzeczywistość, która byłaby odrębna od człowieka (magiczna jedność świata)²⁷.

POLITYKA HISTORYCZNA PO 2015 ROKU A MEDIA SPOŁECZNOŚCIOWE

Zmiana opcji rządzącej w wyniku wyborów prezydenckich oraz parlamentarnych z 2015 roku od początku zapowiadała zmiany w obszarze polityki historycznej prowadzonej przez państwo polskie, co wynikało chociażby z opublikowanego w 2014 roku programu Prawa i Sprawiedliwości²⁸, w którym zarzucano koalicji rządowej, tworzonej wówczas przez Platformę Obywatelską i Polskie Stronnictwo Ludowe, między innymi brak reakcji wobec niemieckiego rewizjonizmu historycznego, opowiadając się za szeroko prowadzonymi działaniami do wewnątrz, prowadzonymi za pośrednictwem ośrodków, czyli państwowych muzeów i Instytutu Pamięci Narodowej, a także na zewnątrz, starając się przeciwdziałać szkodliwym, z punktu widzenia PiS, opiniom dotyczącym chociażby udziału Polski w drugiej wojnie światowej²⁹.

W wyniku zwycięstw w kampaniach w 2015 roku oraz latach 2019–2020 Prawo i Sprawiedliwość stanęło wobec realizacji swoich zamierzeń programowych. Prowadzona od tego czasu polityka historyczna została już poddana analizie³⁰, dlatego warto skupić się na narzędziach jej prowadzenia, ze szczególnym uwzględnieniem mediów społecznościowych. Ich potencjał na polu

²⁷ Więcej na ten temat: Claude Lévi-Strauss, *La pensée sauvage* (Paryż: Plon, 1962), 324–330; Wiktor Werner, *Sokrates oskarżony. Tożsamość nauki między sacrum a profanum* (Kraków: Copernicus Center Press, 2015), 28.

²⁸ *Program Prawa i Sprawiedliwości 2014* (Warszawa, 2014), 42; 132; 140–143.

²⁹ Jan Lande, „Program PiS a polityka historyczna. Nasza analiza”, <https://historia.org.pl/2015/09/15/program-pis-a-polityka-historyczna-nasza-analiza/> (dostęp: 2.02.2021).

³⁰ Patrz Jacek Chrobaczyński, „Polityka historyczna w Polsce po roku 2015. Kilka uwag i refleksji historyka”, *Chorzowskie Studia Polityczne* 12 (2016): 45–77. Polityka historyczna po 1989 r. w szerszym ujęciu m.in. w: Andrzej Paczkowski, „«Druga wojna o przeszłość». Rola przeszłości w polityce okresu transformacji”, <https://xppzhp.umcs.>

oddziaływania na opinię publiczną w sferze politycznej został dostrzeżony i wykorzystany przez PiS w 2015 roku, przyczyniając się do jego zwycięstwa³¹. Nic dziwnego zatem, że stały się one jednym z narzędzi polityki historycznej, mogąc, dzięki swojemu ogólnoswiatowemu oddziaływaniu, służyć zarówno jako narzędzie do działań wewnętrznych, jak i zewnętrznych.

Z perspektywy czasu można zauważyć, że zakrojone na szerszą skalę działania w sferze polityki historycznej w mediach społecznościowych zostały poczynione na użytek polityki wewnętrznej, czego dowodzi fakt, że zdecydowana większość treści i zasięgów pojawiających się na powiązanych z instytucjami rządowymi profilach została opublikowana w języku polskim. Ma na to miejsce nawet w przypadku Polskiej Fundacji Narodowej, powołanej w 2016 roku celem budowania wizerunku Polski poza jej granicami (w tym dzięki promocji jej dziejów), której anglojęzyczny profil na Facebooku ma mniej niż tysiąc polubień, podczas gdy profil polskojęzyczny – prawie 21 tysięcy³². Analogicznie przedstawia się kwestia profilu fundacji na portalu YouTube³³. Kanał subskrybuje zaledwie pięć tysięcy użytkowników, a treści na nim zamieszczane są w przeważającej większości polskojęzyczne. Najpopularniejszy film na tym kanale dotyczy stulecia odzyskania niepodległości przez Polskę oraz Bitwy Warszawskiej, do którego jako narrator został zatrudniony popularny aktor Liam Neeson³⁴. Sam film wygenerował zaledwie 700 tysięcy wyświetleń, co w porównaniu z analogicznymi statystykami w przypadku prywatnych inicjatyw, nawet celujących w międzynarodowego odbiorcę, wypada dosyć marnie³⁵. Nieskuteczności kierowanej na zewnątrz polityki historycznej dowiódł wspomniany wyżej konflikt wokół nowelizacji ustawy o IPN, a także wciąż obecny w międzynarodowej przestrzeni publicznej niemiecki rewizjonizm historyczny (co paradoksalnie PiS wytykało swoim poprzednikom)³⁶ czy polityka historycz-

lublin.pl/Referaty/Andrzej%20Paczkowski,%20Druga%20wojna%20o%20przesz%C5%82o%C5%9B%C4%87.pdf (dostęp: 2.02.2021).

³¹ Paweł Matuszewski, Katarzyna Grzybowska-Walecka, „Co się podoba internautom w polityce? Facebook w kampanii prezydenckiej w Polsce w 2015 roku”, *E-Politikon* XVI (2015): 33–56.

³² Zob. profil anglojęzyczny PFN – <https://www.facebook.com/PolishNationalFoundation/> (dostęp: 2.01.2021), profil polskojęzyczny – <https://www.facebook.com/PolskaFundacjaNarodowa/> (dostęp: 2.02.2021).

³³ Polska Fundacja Narodowa na YouTube, https://www.youtube.com/channel/UCiY2SL-3TWO0wFIW_UvqkQ (dostęp: 16.12.2020).

³⁴ *MIRACLE ON THE VISTULA. BATTLE OF WARSAW 1920.*, <https://www.youtube.com/watch?v=0Yhgwp94IEo> (dostęp: 16.12.2020).

³⁵ Por. Werner, Trzoss, Gralik, *Historia i Youtube*. Warto zwrócić również uwagę, że anglojęzyczny film poświęcony Polakom podczas II Wojny Światowej na kanale Historia bez cenzury zebrał ponad 800 tys. zaś inny, polskojęzyczny ale z angielskimi napisami, niecałe trzy miliony. *Polacy – zajebrany naród #2. II Wojna Światowa*, <https://www.youtube.com/watch?v=QcjrzBEcJ4Q&t=213s>; *Poland first to fight!*, <https://www.youtube.com/watch?v=7lu3xMj0HfQ&t=6s> (dostęp: 16.12.2020).

³⁶ Na temat niemieckiego rewizjonizmu historycznego i jego efektów szerzej m.in. w: Joanna Lubecka, *Auschwitz? Nigdy nie słyszałem...*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/polityka-historeczna/61680,Auschwitz-Nigdy-nie-slyszalem.html> (dostęp: 2.01.2021); Magdalena Ziętek-Wielomska, „Niemcy jako ofiary Polaków. Przyczyny wybuchu

na Rosji między innymi zarzucającej Polsce udział w rozbiórce Czechosłowacji w latach 1938–1939³⁷, na których rozpowszechnianie polski rząd nie może znaleźć skutecznej odpowiedzi.

W stosunku do działań ukierunkowanych wewnątrznie można dostrzec oparcie się na profilach instytucji wcześniej istniejących, zarówno o charakterze politycznym, jak i wyłącznie o tematyce historycznej. Wśród tych pierwszych można wymienić chociażby oficjalne profile prezydenta oraz premiera. Wśród profili ściśle historycznych można wskazać przede wszystkim te należące do Instytutu Pamięci Narodowej oraz utworzonego w 2016 roku Instytutu Solidarności i Męstwa imienia Witolda Pileckiego (Instytutu Pileckiego).

MODELE POLITYKI HISTORYCZNEJ W MEDIACH SPOŁECZNOŚCIOWYCH

Mając na względzie przytoczoną wyżej charakterystykę współczesnej polskiej polityki historycznej oraz treści pojawiających się w mediach społecznościowych, w ramach których dominują treści związane z XX wiekiem (w szczególności drugą wojną światową), wyodrębniliśmy trzy modele zachodzących między nimi relacji:

1. sytuacja, w której polityka historyczna przejmuje inicjatywę oddolną,
2. sytuacja, w której polityka historyczna oraz inicjatywy oddolne funkcjonują obok siebie,
3. sytuacja, w której inicjatywy oddolne tworzą i promują narracje opozycyjne wobec narracji funkcjonujących w obrębie polityki historycznej.

Pierwsza z przytoczonych sytuacji ma miejsce w momencie, w którym w obrębie pewnej części społeczeństwa popularność zdobywa określony temat bądź narracja stające się następnie częścią oficjalnej polityki historycznej, niekiedy zyskując oddziaływanie większe niż miało to miejsce w okresie przed włączeniem jej w tryby maszyny państwowej. Przykładem takiej sytuacji jest historia upamiętniania tak zwanych Żołnierzy Wyklętych – członków podziemia funkcjonującego od 1944 roku, skierowanego przeciwko władzom komunistycznym. Sam termin został ukuty stosunkowo niedawno, bowiem w 1993 roku za sprawą Leszka Żebrowskiego zajmującego się badaniem rzeźzonego zagadnienia³⁸. Z czasem problematyka dotycząca Żołnierzy Wyklętych stała się coraz bardziej popularna na przykład za sprawą umieszczania jej na tak zwanej odzieży

II wojny światowej w oczach niemieckich rewizjonistów historycznych”, *Pro Fide Rege et Lege* 2, 82 (2019): 189–208.

³⁷ „Putin publikuje artykuł o II wojnie światowej. Atakuje aliantów i Polskę, wybiela ZSRR”, <https://www.tvp.info/48592318/wladimir-putin-w-artykule-o-ii-wojnie-swiatowej-atakuje-aliantow-i-polske-i-wybiela-dzialania-zsrr-wieszwiecej> (dostęp: 2.01.2021).

³⁸ Krzysztof Serafiński, „Kult Żołnierzy Wyklętych”, <https://liberte.pl/kult-zolnierzy-wykletych/> (dostęp: 31.12.2020).

patriotycznej czy też, po spopularyzowaniu się mediów społecznościowych – memów³⁹ czy nawet całych profili⁴⁰. Dość szybko zainteresowała ona również polityków, co znalazło swój finał w ustanowieniu w 2011 roku dnia 1 marca Narodowym Dniem Pamięci „Żołnierzy Wyklętych”⁴¹.

Wraz ze zmianą partii rządzącej w 2015 roku pamięć o Żołnierzach Wyklętych stała się ważnym elementem polityki historycznej i jednocześnie jedną z osi sporu politycznego – o ile szeroko rozumiane środowiska konserwatywne i narodowe oceniają działalność Żołnierzy Wyklętych pozytywnie⁴², o tyle lewica, choć dostrzega w omawianym gronie postacie pozytywne, na przykład Witolda Pileckiego, wskazuje na istniejące kontrowersje wokół części członków i formacji powojennego podziemia, na przykład postaci Józefa Kurasia ps. „Ogień” oskarżanego o zbrodnie na ludności cywilnej czy Brygady Świętokrzyskiej Narodowych Sił Zbrojnych uważanej za jednostkę kolaboracyjną hitlerowskich Niemiec⁴³. Za element politycznego wymiaru tego sporu można również po części uznać działalność Instytutu Pamięi Narodowej uznawanego przez niektóre środowiska za instytucję upolitycznioną⁴⁴. Warto w tym miejscu przytoczyć krótko różny odbiór komunikatu IPN z 11 marca 2019 roku dotyczącego śmierci tak zwanych furmanów z rąk członków oddziału Rajmunda Rajsa „Burego”⁴⁵, który skutkowa-

³⁹ Jednych z nich jest dość popularny, choć absurdalny z faktograficznego punktu widzenia, mem przedstawiający starszego wiekiem kombatanta z podpisem „Palisz fajki i myślisz, że jesteś dorosły? Ja w twoim wieku paliłem ruskie bunkry”. Zob. <https://memy.jeja.pl/80184,palisz-fajki-i-myslisz-ze-jestes.html> (dostęp: 31.12.2020).

⁴⁰ Przykładami są fanpage'e na Facebooku: Żołnierze Wyklęci (ok. 56 tysięcy polubień) – <https://www.facebook.com/wyklęte.zyciorysy/> oraz kanał na YouTube prowadzony przez wspomnianego wyżej Leszka Żebrowskiego. *Leszek Żebrowski – Wyklęci TV – Strona Główna*, https://www.youtube.com/channel/UCKZ-cbXe5pNT8SyTjOAZ_xA (dostęp: 31.12.2020).

⁴¹ Zob. Dziennik Ustaw z 2011 r. nr 32, poz. 160.

⁴² „Wilczym Tropem ku pamięci Żołnierzy Wyklętych! Prezydent Andrzej Duda na mecie biegu”, <https://niezależna.pl/313597-wilczym-tropem-ku-pamieci-zolnierzy-wyklętych-prezydent-andrzej-duda-na-mecie-biegu> (dostęp: 31.12.2020). Wypowiedź dr. Sławomira Mentzena z Konfederacji na temat wyklętych (od 1:02): <https://www.facebook.com/KONFEDERACJA2019/posts/2225490867757511> (dostęp: 31.12.2020).

⁴³ Posty na profilu Partii Razem: poświęcony Brygadzie Świętokrzyskiej – <https://www.facebook.com/partiarazem/posts/871716476329743> (dostęp: 31.12.2020) oraz na temat zbrodni Żołnierzy Wyklętych – <https://www.facebook.com/partiarazem/videos/968403486661041> (dostęp: 31.12.2020).

⁴⁴ Według badania CBOS z 2017 r. aż 72% ankietowanych deklarujących się jako osoby o poglądach prawicowych dobrze oceniło działania IPN, podczas gdy podobnego zdania było jedynie 29% osób o poglądach lewicowych. „CBOS: 47 proc. badanych dobrze, a 20 proc. negatywnie ocenia działalność IPN”, <https://dzieje.pl/aktualnosci/cbos-47-proc-badanych-dobrze-20-proc-negatywnie-ocenia-dzialalnosc-ipn> (dostęp: 31.12.2020).

⁴⁵ „Komunikat dotyczący informacji zawartych w ustaleniach końcowych śledztwa S 28/02/Zi w sprawie pozbawienia życia 79 osób – mieszkańców powiatu Bielski Podlaski, w tym 30 osób tzw. furmanów w lesie koło Puchał Starych, dokonanych w okresie od dnia 29 stycznia 1946 r. do dnia 2 lutego 1946 r.”, <https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/komunikaty/67471,Komunikat-dotyczacy-informacji-zawartych-w-ustaleniach-koncowych-sledztwa-S-2802.html> (dostęp: 31.12.2020).

dużym emocjonalnym rozdźwiękiem w mediach społecznościowych, często na linii politycznego sporu⁴⁶.

Drugim typem relacji narracji odgórnych oraz oddolnych jest stan, w którym istnieją one obok siebie, będąc do siebie podobne bądź uzupełniając się nawzajem. Przykładem obrazującym tego typu sytuację jest funkcjonowanie narracji dotyczących powstania warszawskiego, które mimo budzenia do dziś wielu sporów, zarówno na polu historiografii, jak i, w mniejszym stopniu, politycznym⁴⁷, jest wydarzeniem bardziej łączącym niż dzielącym społeczeństwo. Jak słusznie zauważył Łukasz Jasina: „Powstanie ma potencjał uniwersalności. W 1944 roku ginęła prawica i lewica. Śmierć stolicy symbolicznie zamykała historię II Rzeczypospolitej, ale otwierała też historię Polski współczesnej”⁴⁸. Dzięki swojemu uniwersalizmowi wpisuje się nie tylko w tradycję romantyczną, jako przykład bohaterskiej walki i „moralnego zwycięstwa”, ale także realistów jako naczelny przykład słuszności głoszonych przez nich racji⁴⁹.

Dzięki temu 1 sierpnia jako dzień wybuchu powstania warszawskiego zaczął od lat dziewięćdziesiątych, przy sporym udziale polityki państwa (obchody rocznic wybuchu, obecność w podręcznikach szkolnych)⁵⁰, być jedną z najważniejszych – jeśli nie najważniejszą – datą we współczesnej polskiej polityce historycznej, co jest konsekwentnie kontynuowane niezależnie od opcji rządzącej. Jego pozycja jest również umocowana przez narracje oddolne, w gruncie rzeczy powstające z dwóch głównych powodów – chęci upamiętnienia powstania i przeprowadzenia akcji edukacyjnej na jego temat bądź wykorzystania komercyjnego potencjału idącego za popularnością tematyki (często zresztą połączoną z działaniami upamiętniającymi). Wśród tych pierwszych można wskazać filmy na kanałach takich jak *Historia bez cenzury*⁵¹ czy *IrytującyHistoryk*⁵², zaś wśród tych drugich – działania firm odzieżowych zaistniałych w dużej mierze dzięki mediom społecznościowym, takich jak *Surge Polonia* czy *Red is Bad*⁵³.

⁴⁶ Zob. komentarze pod postem na facebookowym profilu portalu Histmag poświęconym rzeczonemu komunikatowi: <https://www.facebook.com/histmag.org/posts/10155823531992443> (dostęp: 31.12.2020).

⁴⁷ Z bardziej znanych krytyków powstania warto wymienić jego uczestnika prof. Jana Ciechanowskiego, a ze współczesnych – Piotra Zychowicza. Zob. „Prof. Jan Żaryn vs. Piotr Zychowicz o Powstaniu Warszawskim”, <https://www.youtube.com/watch?v=27wqRVDIQJQ> (dostęp: 31.12.2020).

⁴⁸ Michał Strachowski, „Łukasz Jasina: Powstanie należałoby nazwać zupełnie inaczej”, <https://teologiapolityczna.pl/rozmowa-z-lukaszem-jasina> (dostęp: 31.12.2020).

⁴⁹ Dariusz Gawin, „Powstanie Warszawskie a powojenne spory o kształt polskiego patriotyzmu”, <http://www.polskietradycje.pl/artykuly/widok/381> (dostęp: 31.12.2020).

⁵⁰ Na gruncie mediów społecznościowych widoczne chociażby w znacznej ilości filmów z udziałem kombatantów powstania na kanale Świadkowie Epoki.

⁵¹ *Powstanie Warszawskie. Historia Bez Cenzury*, <https://www.youtube.com/watch?v=SRoBl-WiUOZ4> (dostęp: 31.12.2020). Do końca 2020 r. film wyświetlono prawie 2,5 mln razy.

⁵² Widziałem, jak płonęła Warszawa – historia Józefa Przedpelskiego (część 1), <https://www.youtube.com/watch?v=BrXsqRBNkPQ> (dostęp: 31.12.2020).

⁵³ Zob. posty zamieszczone w rocznicę wybuchu powstania na profilu *Red is Bad*: <https://www.facebook.com/redisbad/posts/2052341581456473> (dostęp: 31.12.2020) oraz *Surge Polonia*: <https://www.facebook.com/surgepolonia/posts/3218710058214639> (dostęp: 31.12.2020).

Ostatnim z przytoczonych modeli jest sytuacja, w której określona osoba bądź grupa osób, apolityczna lub mająca konotacje polityczne, tworzy i promuje w przestrzeni publicznej narracje historyczne stojące w sprzeczności z narracjami promowanymi przez politykę historyczną rządu. Oczywiście z powodu wielokrotnych zmian formacji rządzących po 1989 roku „polityczna” forma grup kontestujących oficjalną politykę historyczną przybierała różne formy, dlatego warto skupić się na stanie, który wykreował się po 2015 roku w związku z istotnymi zmianami zarówno w sferach instytucjonalnej czy prawnej, jak i w sferze promowanych narracji historycznych. Mając to na uwadze, w zakresie mediów społecznościowych można wyodrębnić trzy takie grupy określane na potrzeby niniejszego artykułu jako „prawicowa”, „lewicowa” oraz „akademicka”.

Spośród tych trzech grup za najszerzej reprezentowaną w mediach społecznościowych można uznać grupę prawicową. Jej funkcjonowanie jest związane z jednej strony ze środowiskami konserwatywnymi i narodowymi (na gruncie politycznym reprezentowanymi obecnie przede wszystkim przez Konfederację), ale też z niezgodą danych środowisk z polityką historyczną w warstwie narracyjnej bądź podejmowanych w jej zakresie konkretnych działań. Konsekwencją tego stanu rzeczy jest rozdrobnienie platform, na których pojawiają się prawicowe narracje alternatywne (także o charakterze ahistorycznym) – są to zarówno profile partii politycznych bądź innego rodzaju organizacji, jak i, widoczne szczególnie na YouTube, pojedyncze filmy prezentujące przede wszystkim wystąpienia polityków bądź kojarzonych z tymi środowiskami historyków i publicystów, które osiągają niekiedy dość znaczące zasięgi⁵⁴. Mimo tego możliwe jest wskazanie kilku profili, które można uznać za reprezentatywne dla części tych środowisk – jako przykłady można podać kanał na YouTube Radosława Patlewicza związanego ze środowiskiem Grzegorza Brauna⁵⁵ czy też poświęcony częściowo tematyce historycznej kanał CEPolska powiązany z Centrum Edukacyjnym Powiśle⁵⁶.

Równocześnie można zauważyć, że wspomniana krytyka działań rządu ma często charakter punktowy, nakierowany na określone wydarzenia historyczne, sposób ich prezentacji bądź działania związane z polityką historyczną. Jedną z głównych kości niezgody z rządem PiS jest kwestia zbrodni wołyńskiej z 1943 roku oraz stosunku wobec odpowiedzialnych za nią Ukraińców z OUN/UPA – chociażby w swoim przekazie Konfederacja podkreśla niekonsekwencję rządzących wobec upamiętniania ofiar (kwestia ekshumacji) oraz ich bierność wobec działań strony ukraińskiej kreującej pozytywny obraz członków kierownictwa

⁵⁴ Przykładem jest wystąpienie Grzegorza Brauna *Korona Królestwa Polskiego* zamieszczone na kanale UczelniaASBIRO z ponad 4,6 mln wyświetleń. *Korona Królestwa Polskiego* | cz. 1, <https://www.youtube.com/watch?v=CVTqTP3wilA> (dostęp: 31.12.2020).

⁵⁵ *Radosław Patlewicz – Strona Główna*, <https://www.youtube.com/channel/UCrvmr9-f207nKoh0w4XypSg> (dostęp: 31.12.2020).

⁵⁶ *CEPolska – Strona Główna*, <https://www.youtube.com/channel/UC2zVBLNyr0pIF9vZq73e-MoA> (dostęp: 31.12.2020).

OUN/UPA, włączając ich w obręb ukraińskiej polityki historycznej⁵⁷, a także otaczając ich w pewnym zakresie ochroną prawną⁵⁸.

Innym zagadnieniem składającym się na narrację grupy „prawicowej” jest walka ze zjawiskiem nazywanym w tym środowisku „pedagogiką wstydu”⁵⁹, w odniesieniu do drugiej wojny światowej odnosząca się głównie do relacji polsko-żydowskich, widoczna chociażby w stosunku do zbrodni w Jedwabnem, w przypadku której neguje się udział niej Polaków bądź interpretuje się go jako wymuszony przez działania niemieckich okupantów⁶⁰.

W ostatnich latach innym popularnym wątkiem stała się ocena polskiej polityki międzynarodowej w przededniu wybuchu drugiej wojny światowej, gdzie popularność zaczęła zdobywać teza, promowana między innymi przez Piotra Zychowicza, redaktora naczelnego miesięcznika *Historia Do Rzeczy* (będącego odnogą konserwatywnego tygodnika *Do Rzeczy*), mówiąca o tym, że lepszym wyjściem dla Polski byłoby zawarcie tymczasowego sojuszu z III Rzeszą, który miałby rzekomo uchronić Polskę przed zniszczeniem oraz jej obywateli przed śmiercią. Choć teza ta nie jest na gruncie polskiej historiografii nowa (jej zwolennikiem był chociażby promotor pracy magisterskiej Zychowicza prof. Paweł Wieczorkiewicz⁶¹), to wydana w 2012 roku książka *Pakt Ribbentrop-Beck*⁶² oraz działalność Zychowicza, również w obszarze mediów społecznościowych⁶³, spowodowały jej zagoszczenie się w przestrzeni publicznej.

W pewnych sytuacjach działalność środowisk prawicowych przyjmuje również formę uzupełnienia bądź substytutu działań instytucji państwowych. Przykładem jest tu akcja „German Death Camps” rozpoczęta na początku 2017 roku

⁵⁷ Zob. post dotyczący interpelacji posła Krystiana Kamińskiego w związku z uchwałą ukraińskiego parlamentu o uczczeniu jednego z organizatorów zbrodni wołyńskiej Dmytro Klaczkiwskiego: <https://www.facebook.com/KONFEDERACJA2019/posts/2482499968723265> (dostęp: 31.12.2020).

⁵⁸ Według ustawy nr 314-VIII z 2015 r. „O statusie prawnym i uczczeniu pamięci bojowników o niepodległość Ukrainy w XX wieku” wśród chronionych prawnie organizacji znajduje się również UPA. Jakub Ostromecki, „Historia za kratami”, *Do Rzeczy* 51, 404, (2020): 61–64.

⁵⁹ Michał Szułdrzyński, „Czym jest pedagogika wstydu”, <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2018/Przewodnik-Katolicki-7-2017/Opinie/Czym-jest-pedagogika-wstydu> (dostęp: 31.12.2020).

⁶⁰ Zob. wystąpienie dr. Ewy Kurek: *JEDWABNE – ANATOMIA KLAMSTWA*, <https://www.youtube.com/watch?v=oq-XrRg37tc> (dostęp: 31.12.2020). Konfrontacja dwóch stanowisk w sprawie Jedwabnego – debata z udziałem dr. hab. Adama Leszczyńskiego i prof. Marka Jana Chodakiewicza: *Jedwabne. Prof. Chodakiewicz kontra Gazeta Wyborcza i Krytyka Polityczna*, <https://www.youtube.com/watch?v=aP7UIsY0Q80> (dostęp: 31.12.2020).

⁶¹ *Pakt Ribbentrop-Beck / Prof. Paweł Wieczorkiewicz*, <https://www.youtube.com/watch?v=Uy2ayAnpafA> (dostęp: 31.12.2020).

⁶² Piotr Zychowicz, *Pakt Ribbentrop-Beck, czyli jak Polacy mogli u boku III Rzeszy pokonać Związek Sowiecki*, (Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 2012).

⁶³ Zob. fanpage na Facebooku: *Piotr Zychowicz*, <https://www.facebook.com/ZychowiczPiotr> (dostęp: 31.12.2020) oraz prowadzony przez niego kanał na YouTube: *HISTORIA REALNA – Strona Główna*, https://www.youtube.com/channel/UCw6m0T0_F5DLfPzJHuplDw (dostęp: 31.12.2020).

przez administratorów popularnego profilu publicystycznego Żelazna logika⁶⁴ w związku z niewypełnieniem przez niemiecką telewizję ZDF wyroku sądu nakazującego jej przeproszenie byłego więźnia Auschwitz Karola Tendery za użycie w jednym z emitowanych tam filmów sformułowania „polskie obozy zagłady”, rozpoczynając akcję uświadamiania, głównie obywateli państw zachodnich, na temat istoty obozów koncentracyjnych⁶⁵, z czasem dodając również informacje dotyczące nowelizacji ustawy o IPN broniące działania polskiego rządu w tej sprawie⁶⁶.

Wyodrębnienie drugiej z grup (kontestującej obecną politykę historyczną rządu), czyli lewicowej jest prostsze ze względu na otwartą kontrę środowisk lewicowych wobec obecnego polskiego rządu oraz prowadzonej przez niego polityki historycznej. Było to dość mocno widoczne w momencie przegłosowania w 2016 roku tak zwanej ustawy dekomunizacyjnej oraz dezubekizacyjnej, które w zamierzeniu miały doprowadzić do usunięcia z przestrzeni publicznej nazw ulic, pomników itp. związanych z komunizmem oraz usunąć przywileje emerytalne byłych funkcjonariuszy aparatu represji okresu PRL⁶⁷, przy czym działania na tym polu prowadziła zarówno lewica postkomunistyczna (Sojusz Lewicy Demokratycznej), jak i nowa lewica (Partia Razem)⁶⁸. Jednocześnie, podobnie jak w przypadku kontestatorów prawicowych, także opcja lewicowa kreuje własne narracje historyczne dotyczące postaci⁶⁹ i wydarzeń historycznych⁷⁰. Propagatorami tego typu narracji jest również kilkanaście profili w me-

⁶⁴ <https://www.facebook.com/zelaznalogika.net/photos/germandeathcampsgerman-public-television-station-zdf-called-the-german-concentra/1280924191955539/> (dostęp: 31.12.2020).

⁶⁵ Inicjatywa posiada stronę internetową oraz profil a Facebooku – German *Death Camps*, https://www.facebook.com/zbieramynabillboard/?ref=page_internal (dostęp: 31.12.2020). posiadający w chwili obecnej ponad 36 tys. polubień, przeprowadzono również akcję z wykorzystaniem mobilnego transparentu eksponowanego m.in. w Niemczech oraz Wielkiej Brytanii.

⁶⁶ https://www.germandeathcampsnotpolish.com/?_ga=2.228569117.1850853887.1609358218-10034584.1609358218#lack-of-tools (dostęp: 31.12.2020). Szerzej na temat tzw. praw pamięci w: Marcin Tomczak, „Memory laws – definiowanie oraz współczesne występowanie praw pamięci”, *Sensus Historiae XXXVI* (2019): 69–82.

⁶⁷ Szerzej na temat realizacji polityki historycznej poprzez te akty prawne w: Maciej Kowalczyk, „Polska polityka historyczna w ustawach dekomunizacyjnych i dezubekizacyjnych”, *Sensus Historiae XXXVI* (2019): 35–55.

⁶⁸ Zob. post Wincentego Elsnera z SLD nt. wstawy dekomunizacyjnej: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1143960725638805&set=a.538453502856200> (dostęp: 31.12.2020) oraz post na fanpage'u Partii Razem z aprobatą informujący o korzystnym wyroku ws. nazwy jednej z ulic w Olsztynie: <https://www.facebook.com/partiarazem/posts/989805714520818> (dostęp: 31.12.2020).

⁶⁹ Patrz post na profilu Partii Razem poświęcony postaci Krzysztofa Kamila Baczyńskiego: <https://www.facebook.com/partiarazem/posts/1692124750955574> (dostęp: 31.12.2020).

⁷⁰ Jednym z bardziej znanych jest chociażby pozytywny stosunek lewicy do II Republiki Hiszpańskiej (1931–1939) oraz strony republikańskiej w okresie hiszpańskiej wojny domowej (1936–1939) stając tym samym w zdecydowanej kontrze wobec środowisk prawicowych stających bardziej lub mniej zdecydowanie w obronie strony nacjonalistycznej: <https://www.facebook.com/partiarazem/photos/a.430709850430410/629336100567783> (dostęp: 31.12.2020).

diach społecznościowych o tematyce ściśle historycznej. Wśród nich warto przede wszystkim wymienić facebookowy fanpage Przywróćmy pamięć o Patronach Wyklętych mający ponad 11 tysięcy polubień, opisywany jako inicjatywa „walcząca z nadużyciami prawicowej polityki historycznej”⁷¹, lecz zajmująca się szeroko rozumianą historią lewicy w Polsce. Z mniej popularnych warto wspomnieć o dwóch kanałach na portalu YouTube – Historia Czerwona⁷² oraz Kolektyw Filmowy⁷³.

Trzecią z grup kontestujących, a zarazem chyba najmniej liczną, są przedstawiciele środowisk historyków akademickich związanych z uniwersytetami lub innymi instytucjami zajmującymi się badaniem historii oraz jej popularyzowaniem. Ich działania wynikają z niezgody na sposób prowadzenia polityki historycznej przez obecny rząd oraz znaczących, zdaniem przedstawicieli tego środowiska, nacisków wywieranych na historyków przez polityków. Reprezentantami tej grupy są osoby skupione wokół powstałej w 2017 roku inicjatywy Ohistorie⁷⁴. Jak sami o sobie piszą: „Historia w Polsce stała się przedmiotem intensywnej instrumentalizacji i manipulacji. [...] Historycy poddawani są presji w skali niespotykanej od upadku komunizmu. W tym celu wykorzystuje się media, instytucje publiczne, a nawet prawodawstwo. [...] Bez zdecydowanej reakcji stan ten będzie się pogłębiał, prowadząc nie tylko do zapaści w nauce historycznej”⁷⁵. Podejmowane przez nich działania polegają na publikowaniu, w szczególności na stronie internetowej, różnego rodzaju tekstów o tematyce historycznej, a także związanych z polityką historyczną.

PODSUMOWANIE. POLSKA POLITYKA HISTORYCZNA W CIENIU AHISTORYZMU

W niniejszym tekście pragnęliśmy przedstawić dwie zasadnicze obserwacje wynikające z naszych badań. Po pierwsze wskazaliśmy jak strukturalnie kształtuje się w narracjach polityki historycznej myślenie ahistoryczne. Licznie występujące archetypy i mity utrwalają dotychczasowe tradycje i myślenie o „przeszłości”, włączając do swojego arsenału narzędzi politycznych media społecznościowe. Przejście do świata cyfrowego, gdzie występuje pluralizm poglądów, źródeł oraz liczne możliwości weryfikacji treści wcale nie spowodowało

⁷¹ Michał Sobczyk, „Patroni wyklęci”, <https://www.tygodnikprzeglad.pl/patroni-wykleci/> (dostęp: 31.12.2020).

⁷² *Historia Czerwona – Strona Główna*, <https://www.youtube.com/channel/UCztCNvmWjwctIVDRzhBt6oQ/featured> (dostęp: 31.12.2020).

⁷³ *Kolektyw Filmowy – Strona Główna*, https://www.youtube.com/channel/UCetxq4gJc-qEwKbH_t5E7bNg (dostęp: 31.12.2020).

⁷⁴ W mediach społecznościowych ma ona profile na Facebooku – <https://www.facebook.com/ohistorie> (dostęp: 31.12.2020), Twitterze – <https://twitter.com/ohistorie> (dostęp: 31.12.2020) oraz YouTube – <https://www.youtube.com/channel/UCaQb0OKPytbJYBkM1-1eb8Q/videos> (dostęp: 31.12.2020). Istnieje również strona internetowa <http://ohistorie.eu> (dostęp: 31.12.2020).

⁷⁵ „O nas. O historii! Założenia i cele”, <http://ohistorie.eu/o-nas/> (dostęp: 31.12.2020).

wało odejścia od myślenia ahistorycznego⁷⁶. Jest to problem rozpatrywany przez nas niezależnie od innych aktorów, którzy występują w Web 2.0 (boty, algorytmy etc.), a samo istnienie zjawisk temu podobnych jest obecnie poddawane pod dyskusję⁷⁷. Po wtóre media społecznościowe przyczyniły się do rozwoju trzech zaproponowanych przez nas modeli funkcjonowania polityki historycznej. Narracje powstałe pierwotnie w Web 2.0 zostały przez politykę historyczną zaabsorbowane, stawiając inne, przeciwne narracje jako element sporu „plemiennego” między użytkownikami mediów społecznościowych. Wreszcie w ramach podsumowania należy dodać, iż mimo niemałych zasięgów tematów związanych z drugą wojną światową w mediach państwowych, o wiele większym zainteresowaniem cieszą się treści oddolne. Są one bardziej popularne nie tylko w omawianej tematyce (jak rzeczona druga wojna światowa), ale także w ogóle ich działalności. Warto jednak zaznaczyć, że popularność tematów poruszanych przez inicjatywy oddolne i państwowe koreluje ze sobą⁷⁸. Pozostawia nas to z pytaniem, czy polityka historyczna wzmocniła istniejące do tej pory trendy czy też narzuciła (wraz ze sferami życia niecyfrowymi jak szkoła, prasa i telewizja) kierunki zainteresowania historią, przez co Polacy, szukając treści historycznych w Internecie, są już uprzednio na dane tematy ukierunkowani.

BIBLIOGRAFIA

- Białous, Maciej, Piotr Gliński. „Internet jako medium pamięci zbiorowej młodych ludzi. Przykład sieciowej aktywności wokół filmu «Miasto 44»”. *Studia Podlaskie* XXIV (2016): 315–327.
- Bilewicz, Michał, Dominika Bulska, Maria Babińska, Agnieszka Haska, Mikołaj Winiewski. „Marzec w lutym? Studium stosunku Polaków do Żydów i historii Holokaustu w kontekście debaty wokół ustawy o IPN, *Nauka* 2 (2018): 7–41.
- Bodyś, Marta. „Rola mediów społecznościowych w komunikacji partii politycznych i podejmowaniu decyzji wyborczych przez ich wyborców”. *Political Preferences* 12 (2016): 165–180.
- Chrobaczyński, Jacek. „Polityka historyczna w Polsce po roku 2015. Kilka uwag i refleksji historyka”. *Chorzowskie Studia Polityczne* 12 (2016): 45–77.
- Chwedoruk, Rafał. *Polityka Historyczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2018.
- Czyżowski, Daniel, Leszek Porębski. „Media społecznościowe w kampanii wyborczej. Wykorzystanie Twittera w polskich wyborach parlamentarnych w roku 2015”. *Studia Polilogiczne* 45 (2017): 165–179.

⁷⁶ Paweł Matuszewski, „Wykorzystanie mediów informacyjnych w dyskusjach politycznych na Facebooku”, *Studia Medioznawcze* 72 (2018): 27–43; Paweł Matuszewski, Gabriella Szabo, „Are Echo Chambers Based on Partisanship? Twitter and Political Polarity in Poland and Hungary”, *Social Media + Society* 2, 2 (2019).

⁷⁷ Walter Quattrociocchi, Antonio Scala, Cass R. Sunstein, “Echo chambers on Facebook” (2016), (dostęp: online: 02.01.2021, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2795110).

⁷⁸ Werner, Trzoss, Gralik, *Historia i Youtube*.

- Fuchs, Christian. *Nationalism on the Internet: Critical Theory and Ideology in the Age of Social Media and Fake News*. New York: Routledge, 2019.
- Gawin, Dariusz. „Powstanie Warszawskie a powojenne spory o kształt polskiego patriotyzmu”. <http://www.polskietradycje.pl/artykuly/widok/381> (dostęp: 31.12.2020).
- Grabski, Andrzej Feliks. „O problemach badania struktury i dynamiki świadomości historycznej”. W *Świadomość Historyczna Polaków*, red. Jerzy Topolski, 34–72. Łódź: Wydaw. Łódzkie, 1981.
- Jenkins, Henry. *Confronting The Challenges Of Participatory Culture*. Cambridge: MIT Press, 2009.
- Jenkins, Henry, Mizuko Ito, Danah Boyd. *Participatory culture in a networked era: A conversation on youth, learning, commerce, and politics*. Cambridge: Wiley, 2015.
- Kamińska, Agnieszka. „Romantyzm celów i pozytywizm środków. Od Gdyni do Gdyni”. <http://tradycjegospodarcze.pl/tekst/120> (dostęp: 16.12.2020).
- Klymenko, Lina. „Forging Ukrainian national identity through remembrance of World War II”. *National Identities* 22, 2 (2020): 133–150.
- Komunikat z badań nr 68/2016 Świadomość historyczna Polaków*, CBOS, oprac. Marta Bożewicz. Warszawa 2016. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_068_16.PDF (dostęp: 16.12.2020).
- Komunikat z badań nr 84/2018 Wołyń 1943 – pamięć przywracana*, CBOS, oprac. Marcin Herrmann. Warszawa 2018. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_084_18.PDF (dostęp: 16.12.2020).
- Kowalczyk, Maciej. „Polska polityka historyczna w ustawach dekomunizacyjnych i dezubekizacyjnych”. *Sensus Historiae* XXXVI (2019): 35–55.
- Lévi-Strauss, Claude. *La pensée sauvage*. Paryż: Plon, 1962.
- Lande, Jan. „Program PiS a polityka historyczna. Nasza analiza”. <https://historia.org.pl/2015/09/15/program-pis-a-polityka-historyczna-nasza-analiza/> (dostęp: 2.02.2021).
- Lubecka, Joanna. „Auschwitz? Nigdy nie słyszałem...”. <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/polityka-historyczna/61680,Auschwitz-Nigdy-nie-slyszalem.html> (dostęp: 2.01.2021).
- Malendowicz, Paweł. „Marsz Niepodległości, czyli inna Europa jest możliwa”. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio K–Politologia* 23, 2 (2016): 195–206.
- Maternicki, Jerzy. „Historia – kultura historyczna – świadomość historyczna”. *Wiadomości Historyczne* 5–6 (1984): 30.
- Matuszewski, Paweł, Katarzyna Grzybowska-Walecka. „Co się podoba internautom w polityce? Facebook w kampanii prezydenckiej w Polsce w 2015 roku”. *E-Politikon* XVI (2015): 33–56.
- Matuszewski, Paweł. „Wykorzystanie mediów informacyjnych w dyskusjach politycznych na Facebooku”. *Studia Medioznawcze* 72 (2018): 27–43.
- Matuszewski, Paweł, Gabriella Szabo. „Are Echo Chambers Based on Partisanship? Twitter and Political Polarity in Poland and Hungary”. *Social Media + Society* 2, 2 (2019): 1–14.
- Ostromęcki, Jakub. „Historia za kratami”. *Do Rzeczy* 51, 404 (2020): 61–64.
- Paczkowski, Andrzej. „«Druga wojna o przeszłość». Rola przeszłości w polityce okresu transformacji”. <https://xpxpzhp.umcs.lublin.pl/Referaty/Andrzej%20Paczkowski,%20Druga%20wojna%20o%20przesz%C5%82o%C5%9B%C4%87.pdf> (dostęp: 2.02.2021).
- Program Prawa i Sprawiedliwości 2014. Warszawa 2014.
- Rutten, Ellen, Julie Fedor, Vera Zvereva. *Conflict and New Media: Web Wars in PostSocialist States*. London and New York: Routledge, 2013.
- Rutten, Eellen. “Why Digital Memory Studies Should Not Overlook Eastern Europe's Memory Wars”. W *Memory and Theory in Eastern Europe*, red. Uilleam Blacker, Alexander Etkind, Julie Fedor, 219–232. New York: Palgrave Macmillan, 2013.

- Serafiński, Krzysztof. „Kult Żołnierzy Wyklętych”. <https://liberte.pl/kult-zolnierzy-wykletych/> (dostęp: 31.12.2020).
- Sobczyk, Michał. „Patroni wyklęci”. <https://www.tygodnikprzeglad.pl/patroni-wyklęci/> (dostęp: 31.12.2020).
- Strachowski, Michał. „Łukasz Jasina: Powstanie należałoby nazwać zupełnie inaczej”. <https://teologiapolityczna.pl/rozmowa-z-lukaszem-jasina> (dostęp: 31.12.2020).
- Szułdrzyński, Michał. „Czym jest pedagogika wstydu”. <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2018/Przewodnik-Katolicki-7-2017/Opinie/Czym-jest-pedagogika-wstydu> (dostęp: 31.12.2020).
- Tomczak, Marcin. „Memory laws — definiowanie oraz współczesne występowanie praw pamięci”. *Sensus Historiae* XXXVI (2019): 69–82.
- Topolski, Jerzy. „Świat bez historii”. W *Teoretyczne problemy wiedzy historycznej. Antologia tekstów*, red. Ewa Domańska, 50–67. Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje, 2016.
- Trzoss, Adrian. „Cyfrowy Homo Ludens. Historia Jako Element Obszaru Rozrywki Na Portalu społecznościowym Youtube”. W *Popularyzacja Nauk Historycznych – Teoria i Praktyka. Zbiór Studiów*, red. Dominika Gołaszewska-Rusinowska, Małgorzata Mielewska, Tomasz Sińczak, 193–209. Toruń: Instytut Promocji Historii, 2018.
- War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*, red. Julie Fedor, Markku Kangaspuro, Jussi Lassila, Tatiana Zhurzhenko. Cham: Palgrave Macmillan, 2017.
- Werner, Wiktor. „Historyczność i mit. Między rozróżnieniem a samookreśleniem”. W *Narracje o Polsce*, red. Bartosz Korzeniewski, 85 – 96. Poznań: Wydawnictwo PTPN, 2009.
- Werner, Wiktor. „Historyczność i środki jej wyrazu. Przeszłość, teraźniejszość i perspektywy przyszłości”. W *E-Kultura, e-nauka, e-społeczeństwo*, red. Bożena Płonka-Syroka, Marta Staszczak, 15–28. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Arboretum, 2008.
- Werner, Wiktor, Adrian Trzoss, Dawid Gralik. „Historia i YouTube. Narracja historyczna w dobie Web 2.0”. *Nauka* 3, (2020): 119–140.
- Włodarczyk, Łukasz. „Lajki, memy, fejki – odbicia polityki historycznej na Facebooku widziane przez pryzmat popkultury”. *Historyka. Studia Metodologiczne* 48 (2018): 197–213.
- White, Hayden. „Znaczenie narracyjności dla przedstawiania rzeczywistości”. W *Poetyka pisarstwa historycznego*, red. Hayden White, Ewa Domańska, Marek Wilczyński, 135–170. Kraków: Universitas, 2000.
- White, Hayden. „Tekst historiograficzny jako artefakt literacki”. W *Poetyka pisarstwa historycznego*, red. Hayden White, Ewa Domańska, Marek Wilczyński, 78–109. Kraków: Universitas, 2000.
- Wolff-Powęska, Anna. „Polskie spory o historię i pamięć. Polityka historyczna”. *Przegląd Zachodni* 1 (2007): 3–44.
- Quattrociochi, Walter, Antonio Scala, Cass r. Sunstein. “Echo chambers on Facebook”. 13 czerwca 2016. (dostęp: online: 02.01.2021, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2795110).
- Ziętek-Wielomska, Magdalena. „Niemcy jako ofiary Polaków. Przyczyny wybuchu II wojny światowej w oczach niemieckich rewizjonistów historycznych”. *Pro Fide Rege et Lege* 2, 82 (2019): 89–208.
- Zychowicz, Piotr. *Pakt Ribbentrop-Beck, czyli jak Polacy mogli u boku III Rzeszy pokonać Związek Sowiecki*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 2012.